

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ ПРИКАРПАТТЯ ТА ГІРСЬКИХ РАЙОНІВ КАРПАТ В ПОХОВАЛЬНИХ ПАМ'ЯТКАХ І ЗНАКАХ

Через призму аналізу різночасових поховальних пам'яток та знаків висвітлюється багатогранна історія українського Прикарпаття та гірських районів Карпат. Відзначено важливе місце різноетнічних захоронень на землях Східної Галичини, як цінної спадщини вітчизняної і світової культури, яка може привабити українського та іноземного туриста, сприяти дальшому розвитку туристичної інфраструктури.

Ключові слова: поховання, хрести, могили, пам'ятні знаки, культура, туризм.

Територія українського Прикарпаття та гірських районів Карпат багата на різночасові поховальні пам'ятки. Найдавніші з них відносяться ще до кам'яного віку. Здебільшого такі поховання є випадковими, неозначеними, а кісткові рештки та речові знахідки поповнюють фондові збірки археологічних, історичних й краєзнавчих музеїв. Нерідко стан та рівень збереження архаїчних антропологічних матеріалів не дає змоги презентувати їх для широкого загалу. Тому найчастіше у музейних установах експонують виявлений у захороненнях супровідний або, так званий, поховальний інвентар [17, с. 23–38].

Зрештою, польові палеолітичні, мезолітичні чи неолітичні об'єкти, де знаходять стародавні поховання, для формування туристичних маршрутів чи включення їх у сферу туристичної інфраструктури, є малоефективними, оскільки, здебільшого існують лише в період проведення розкопок. Свідченням цьому може бути те, що досі на землях українського Прикарпаття немає жодного музеєфікованого об'єкта часів кам'яного віку.

Більш значимими для туризму з числа стародавніх поховань є кургани. Творцями курганів були представники різних культурних спільнот, які існували у різні періоди історії. Часто стародавні насипи мають невеликі розміри в діаметрі та незначну висоту і тому на місцевості майже не привертають до себе увагу.

Як показали дослідження фахівців, найбільша кількість курганів Прикарпаття належить археологічним культурам, які відносяться до III–I тис. до н.е. Варто зазначити й те, що традиція насипання курганів на поховання також характерна і для періоду Київської Русі, часів Хмельниччини тощо.

За нашими підрахунками на території Стрийського, Самбірського, Старосамбірського та Сколівського районів зараз налічується більше сотні ще недосліджених поховальних насипів. Для прикладу можна навести групи курганных поховань, що творять, так звані, поховальні комплекси або могильники. Значне їх число виявлено на Стрийщині, поблизу села Великі Дідушичі [1, с. 29], біля селища міського типу Дашава [20, с. 130], неподалік від Довголуки, Йосиповичів, Комарова [1, с. 30–32] та ін. Встановити їхню культурну приналежність можна лише на основі розкопок та аналізу речових знахідок, які супроводжують покійника.

Складною проблемою сучасної археологічної науки є те, що більшість курганных пам'яток після виконання археологічних робіт зникає, а виявлені знахідки поповнюють колекції державних музеїв і навіть приватних збірок. Тому, на нашу думку, важливим питанням залишається відновлення й збереження пам'ятки після проведення розкопок, що можна досягти шляхом її поетапного раціонального дослідження і реконструкції після завершення робіт, але тепер уже як відому та цінну історико-культурну спадщину вітчизняної чи світової культури.

Результати розкопок свідчать, що більшість курганів належить до пам'яток підкарпатської групи культури шнурової кераміки, яку хронологічно відносять до бронзового віку та датують кінцем III – першою половиною II тисячоліття до нашої ери [20, с. 137–138]. Визначальною ознакою, що дала назву культурі, є відбиток шнура на ліпних посудинах, які дуже часто є складовою частиною поховального інвентарю. Такий “орнамент” стародавні гончарі наносили на сирій посудині перед випалюванням.

Традиція насипання курганных поховань знайшла своє місце і в скіфо-сарматських поховальних комплексах, які існували в VII ст. до н.е. – III ст. н.е. Найбільше їх колись існувало у Північному Причорномор'ї. Унікальні речові знахідки з багатьох курганных захоронень скіфів та сарматів (Товста Могила, Чорна Могила, Кайманова Могила та ін.) зберігаються в Національному Музеї Коштовностей України, що знаходиться на території Києво-Печерської лаври. Проте окремі їхні поховальні пам'ятки знаходяться і на землях Прикарпаття, що свідчить про значні території, які заселяли зазначені народи.

Проте в окремих випадках поховальні пам'ятки відзначаються звичаєм трупоспалення, незначними речовими знахідками, що ускладнюють їх інтерпретацію. Чимало стародавніх курганных могил пограбовані або мають значення кенотафів (символічних поховань без покійника). Найчастіше такі захоронення здійснювали як увіковічення пам'яті про осіб, які загинули далеко від рідної землі.

Цінними для туристичної галузі є поховальні пам'ятки писемного періоду нашої історії, який розпочинається з княжих часів. Давно зауважено, що персоніфіковані поховання відомих осіб та діячів значно більше привертають увагу мандрівників та туристів, ніж звичайні захоронення.

Фото 1. Пам'ятний знак “Могила Святослава” поблизу карпатського містечка Сколе

Однією з унікальних гіпотетичних давньоруських пам'яток досліджуваного регіону є “Могила князя Святослава”. Вона знаходиться в недалекій околиці карпатського містечка Сколе, що біля села Гребенів (фото 1).

За побутуючою легендою під курганным насипом знаходиться місце поховання київського князя Святослава Володимировича, якого за літописними даними у 1015 році вбив його брат Святополк (Окаянний) [19, с. 725–726].

Після довготривалого очікування у справі виконання проекту, аж у серпні 2012 р. було завершено будівництво пам'ятки та організовано її урочисте відкриття в оновленому вигляді. Пам'ятку прикрасили величним надгробним скульптурним творінням, у якому намагалися не лише увіковічнити пам'ять про трагічну загибель давньоруського князя Святослава, але й передати її основні сюжети. Автором художньої композиції став художник Євген Безніско, а його скульптурне втілення виконано під керівництвом київської майстрині Теодозії Бриж.

Символічне давньоруське поховання спроектоване на місці колишнього курганного захоронення у вигляді оновленого, потужного, округлої форми курганного насипу, який ще в XIX ст. було відкрито на правому березі річки Опір в урочищі Долина Святослава, що неподалік від автомобільної дороги Сколе – Славське.

Фото 2. Барельєф з зображенням князя Святослава зі східного боку усипальні

могою сходинок влаштовано з західного боку історичної пам'ятки (фото 1).

Зі східної сторони усипальні в стрімкому русі на вороному коні зображений ще живий князь Святослав, в якого намагаються влучити десятки списів дружинників його брата Святополка (Окаянного). У нижній кутовій частині на щиті виведено роки “1015–1995”, що свідчить про колишнє хронологічне приурочення поховальної пам'ятки (фото 2).

У її верхніх чотирьох кутових частинах княжої усипальниці знаходяться по одному соколу, які сидять на давньоруських шоломах-шишаках. Відомо, що часто княжа верхівка часто використовувала соколів у мисливських заняттях. Майстерно вирізьблений скорботний вигляд птахів ніби наголошує на незвичайному випадку, який їх зупинив у стрімкому пташиному пориві. І в той же час їхні розправлені крила вказують на характерно виражене очікування вказівки господаря кинутись на здобич (фото 3).

Із західної сторони пам'ятки виділяється невелика камера з наполовину зрізаним куполоподібним склепінням, яка символізує княжу

Теперішній діаметр кургана складає приблизно 30 м. Він має висоту близько 4 м від рівня долівки. На центральній частині насипу з білого вапнякового каменю встановлена кам'яна споруда-усипальниця кубічної форми (прибл. 3×3×3 м).

Пам'ятний знак “Могила князя Святослава” має чітку просторову орієнтацію. Вихід на курганну вершину символічного некрополю за допо-

Фото 3. Скульптурне зображення скорботного сокола на верхній кутовій частині усипальні князя Святослава

усипальню. В ній поміщено традиційний для високопоставлених осіб давньої Русі (князів, митрополитів та ін.) білокам'яний саркофаг.

На верхню кришку саркофага “покладено” тіло важко пораненого молодого київського князя Святослава. В творчому скульптурному

Фото 4. Скульптурна композиція на східній стіні усипальні князя Святослава

виготові він ніби лежить на земляній долівці, правою рукою прикриваючи на грудях глибоку рану. Його ліва рука безпорадно опущена. Поряд з ним лежать захисний щит, булава й інші обладунки.

З фронтального боку на кам'яному саркофазі близьким до кириличного письма вирізьблено епіграфічний напис “Князь Святослав – син Володимира Великого хрестителя Русі. 982–1015” (фото 4).

На споруді встановлено масивний кам'яний хрест висотою приблизно 15 м, який також витесаний із білого вапнякового каменю. Центральна частина хреста зроблена у формі конусоподібних продовгуватих блоків. Пишним оздобленням у візантійському стилі відзначаються форми верхівки та рамен хреста (рис. 1).

На основі аналізу літописних матеріалів, різночасових писемних публікацій, матеріалів, численних легенд та гіпотез дослідників XIX – XX століть важко однозначно погодитися, що саме тут поховано руського князя. Адже літописець не надто деталізує подію та не вказує точного місця поховання, а лише наголошує на захороненні Святослава в підгір'ї Карпат, яке в територіальному вимірі охоплює кілька сотень квадратних кілометрів. Припущення в історичну науку про ймовірність поховання вбитого князя під курганом біля Гребенова на Сколівщині, ще в минулому столітті вніс відомий український історик Іван Крип'якевич і на даний час воно міцно прижилося у місцевій традиції.

На завершення відзначимо, що в 1971 р. зазначену насипну могилу під керівництвом відомого дослідника Олексія Ратича розкопували львівські археологи Інституту суспільних наук (зараз – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). Під курганним насипом, який тоді мав висоту не більше 2 м та діаметр приблизно 10–12 м виявлено залишки тілопального поховання, яке датоване давньоруським часом та незначний супровідний поховальний інвентар. Проте жодних менш-більш вагомих чи переконливих даних, щоб хоча віднести пам'ятку

до числа княжих захоронень, не виявлено [15, с. 382]. Зібрані археологічні відомості та речові знахідки поповнили фондові збірки зазначеного наукового закладу.

Зараз поховальна пам'ятка набула важливого туристичного значення, що може бути добрим прикладом для використання курганних захоронень для потреб туристичної галузі. Часто на автомобільній дорозі поблизу пам'ятного знака зупиняються туристичні автобуси з іноземними та вітчизняними туристами, які своєю допитливістю прагнуть почерпнути історичні відомості, побачити легендарне місце загибелі князя.

Важливо зазначити й те, що поблизу “Могили князя Святослава” розташований сучасний розважально-відпочинковий комплекс під однойменною назвою

“Святослав”. Він включає невеличкий історико-краєзнавчий музей, готель, бар, ресторан та відпочинкову прирічкову зону з різними атракціями, що помітно підсилюють роль, місце та суспільне значення пам'ятки для розвитку туризму у зазначеному регіоні.

Неподалік від символічної могили, але з протилежного боку проїжджої частини – справа при дорозі зі Сколе на Славське буквально в півніжжі потужного карпатського масиву знаходиться ще один пам'ятний знак, який своєю загадковістю і навіть занедбаністю часто привертає увагу мандрівників (фото 5).

Його зроблено у вигляді невисокого конусоподібного постаменту, який викладено з тесаних каменів середніх розмірів квадратної, прямокутної, підтрикутної та інших форм. Кам'яні блоки добре підігнані між собою.

З фронтальної сторони пам'ятного знака, дещо вище його середньої частини, колись була прикріплена меморіальна плита з написом. Звичайно, теперішня відсутність епітафії ускладнює сприйняття пам'ятки, яку іноді навіть помилково трактують як могилу князя Святослава. За різними даними зазначену пам'ятку на місці загибелі свого скарбника Кованди від рук зловмисних нападників в 1925 р. встановив місцевий

Фото 5. Символічний пам'ятний знак на місці загибелі Кованди – скарбника австрійського барона Гределя

Унікальне єврейське кладовище, що виникло в середині 16 століття.

Кладовище було реставровано на прохання 1998-2001 років в пам'ять Старосамбірської єврейської общини, яка існувала тут понад чотири століття і була знищена в період Холокосту. Кладовище було реставровано і пам'ятник створено за ініціативою та на кошти уродженця Старого Самбору Джека Гарднера.

The unique Jewish cemetery was founded in the middle of the 16th century.

The memorial was erected in 2001 to commemorate the Stryi Jewish community, which existed there for more than four centuries and was executed during the period of Holocaust.

The renovation of the cemetery and construction of the monument were initiated and funded by Jack Gardner, who was born in Stryi.

Фото 6. Пам'ятна дошка поблизу відновленого єврейського кладовища в Старому Самборі

Як показали результати наших польових досліджень 2012 р., подібна доля спіткала єврейські Окописька в Старій Солі, що на Старосамбірщині, у Стрию, Самборі, Добромилі, Хирові, Мостиськах, Рудках, Судовій Вишні та в інших населених пунктах Галичини.

Поблизу Старого Самбора зусиллями та на кошти колишнього уродженця міста, єврея за походженням, Джека Гарднера, лише в роки незалежної України вдалося відновити стародавнє єврейське кладовище (фото 6).

Фото 7. Надмогильні плити на відновленому єврейському кладовищі поблизу Старого Самбора на Львівщині

магнат, власник навколишніх лісів, численних тартаків, земельних угідь – австрійський барон Гредель.

Пам'ятками світової культури на землях Прикарпаття та гірських Карпат є єврейські кладовища, які в Галичині часто називають Окопами або Окописьками.

Одне із єврейських кладовищ колись існувало на в'їзді у Сколе, але його повністю зруйнували ще в минулому столітті. Поховальні плити використали для будівництва колгоспних гаражів, ферм, мощення доріг тощо.

Фото 8. Надмогильні плити на відновленому єврейському кладовищі поблизу Старого Самбора на Львівщині

Найдавніші поховання старосамбірського окописька датуються XVI ст. (1564). Написи на поховальних плитах виконано на гебрайській мові, ідиші та івриті, що значно ускладнює їх наукове дослідження й інтерпретацію епіграфічної інформації (фото 7).

Можна легко зауважити, що додатковим пишним оздобленням окремих поховальних плит є майстерно вирізьблені царські корони, семисвічники, лампадки та вази вишуканих форм, казкові квіти, багатий орнамент у вигляді меандру, приручені дикі звірі й птахи, плазуни тощо (фото 8).

Фото 9. Знівельовані оборонні укріплення на Золотій Горі у Верхньому Синьовидному Сколівського р-ну

Фото 10. Кутова частина знівельованого оборонного укріплення на Золотій Горі у Верхньому Синьовидному

Загалом на зазначеному кладовищі налічується кілька десятків вертикально поставлених надгробних плит, хоча захоронень є набагато більше. За відомостями мешканців сусіднього села Тершів, багато кам'яних надмогильних пам'ятних знаків з старосамбірського кладовища опинилося в приватному секторі в якості будівельного матеріалу.

Значне число єврейських кладовищ в Прикарпатті не є випадковим. Відомо, що євреї появилися на українських землях ще в княжі часи. Вони селилися у містах і містечках відмежованими колоніями. У населених пунктах українського Прикарпаття та гірської частини Карпат євреї утримували корчми, гостинні двори, займалися торгівлею, винокурною справою, фармакологією й іншими заняттями.

У міжвоєнний період в етнічному плані західноукраїнські села та містечка мали високу питому вагу єврейських общин. Про це, перш за все, можна судити з статистичних даних. Зокрема, за підрахунком відомого українського дослідника Володимира Кубійовича, станом на 1 січня 1939 р. в Старому Самборі проживало всього 5200 мешканців. З них

українців нараховували 2450 чол., євреїв – 1 600; поляків – 950. Тобто приблизно третю частину жителів склали євреї. Невелике відсоткове число населення міста представляли інші етносоціальні групи (угорці, росіяни, чехи, словаки тощо) [3, с. 71].

Проте варто зауважити, що перед початком Другої світової війни значно більші за чисельністю єврейські громади значаться в статистичних даних в порівняно недалеких повітових містечках: Сколе (2 800 чол.) [3, с. 85], Турці (4 550) [3, с. 94], Самборі (6 700) [3, с. 71], Стрию (11 700) [3, с. 85]. Це дає підстави говорити про колишнє існування великих єврейських окописьк у зазначених населених пунктах.

Чимало сучасних кладовищ досліджуваного регіону знаходиться на місці колишніх історичних пам'яток. Для прикладу можна навести сучасний цвинтар у с. Верхньому Синьовидному Сколівського району Львівської області. Це місце ще й зараз називають “Золота Гора” [4, с. 15].

У давньоруському літописі від Іпатія зазначено, що на Золотій Горі в Синевидську у княжі часи знаходився чоловічий монастир, у якому, повертаючись з угрів, зупинявся на ночівлю відомий правитель Галицько-Волинської держави Данило Галицький [14, с. 145].

Наведена літописна інформація дає підстави припустити ймовірність існування в зазначеній чернечій обителі добрих оборонних укріплень. З писемних джерел, а також з результатів наукових досліджень

Фото 11. Природний крутосхил Золотої Гори та сучасний вихід на неї у Верхньому Синьовидному на Сколівщині

Фото 12. Сучасний вихід на Золоту Гору у Верхньому Синьовидному на Сколівщині

відомо, що чимало давньоруських монастирів мали потужні фортифікації й слугували представникам княжої влади та духовного кліру надійною опорою.

Результати нашого попереднього поверхневого обстеження Золотої Гори у Верхньому Синьовидному в польовому сезоні 2012 р. засвідчили,

що по периметру сучасного кладовища знаходяться помітно знівельований один оборонний вал та рів (фото 9).

В переважній більшості своєї протяжності насипний вал є прямим (фото 9), а на кутових частинах має плавне заокруглення (фото 10). Лише у місцях виходу до крутосхилу насип набуває характерного пристосування до рельєфу.

Фото 13. Сучасні поховання на оборонному валі монастиря та церква на Золотій Горі у Верхньому Синьовидному

Синевидського монастиря доволі вдало доповнює стрімкий природний крутосхил Золотої Гори. У кутовому вимірі він складає близько 43° (фото 11).

Традиція поєднання стрімких природних крутосхилів з додатковими штучно збудованими фортифікаціями є характерною для багатьох городищ давньої Русі. Навіть сучасний підйом на Золоту гору відзначається значною складністю та важкодоступністю (фото 12).

Для порівняльного прикладу можна навести місця закладення добре відомих місцевих княжих городів: Галича, Теребовлі, Перемишля, Холма, Василіва та багатьох інших.

З інформативної розповіді місцевого мешканця Володимира Борща зазначимо, що інколи, копаючи яму для поховання небіжчика на кладовищі, випадково знаходили стародавній посуд, фрагменти кераміки, невеличкі металеві ножі, випалену глиняну обмазку та інші архаїчні речі.

Знахідки археологічних речових і, перш за все, керамічних матеріалів IX–XIII ст. та факт існування в зазначеному часі напівземляних жител на Золотій Горі в 1971 р. підтвердили археологи Інституту суспільних наук (зараз – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ) [4, с. 15].

Варто підкреслити те, що територія укріпленого поселення представляє собою високогірне рівнинне плато, яке, на нашу думку, має антропогенне походження. З результатів обстеження видається, що зазначене городище мало дві частини, яке за структурою світських укріплених поселень нагадує дитинець та посад – княжу та ремісничу частини пам'ятки.

Захисну систему кільцеподібного насипного оборонного валу та рову літописного

Таким чином можна твердити, що в княжі частині на Золотій Горі існував давньоруський укріплений монастир, але сучасний стан пам'ятки (заповнення кладовищем) не дає змоги провести археологічні дослідження. Типологічною місцевою карпатською архітектурною особливістю та певною архаїчністю бойківського стилю забудови відзначається невеличка дерев'яна православна церква, яка зараз стоїть в центральній частині Золотої Гори (фото 13).

На нашу думку, за давньою традицією вона поставлена на місці попередньої, можливо, монастирської церкви, у якій колись побував зазначений правитель Галицько-Волинської держави [18, с. 193–194]. Серед давніших українських захоронень кладовища на Золотій Горі виявлено значну кількість польських цивільних поховань, які відносяться до XVIII – поч. XX ст. На окремих стелах, табличках, кам'яних плитах могильних нагробків добре збереглися вирізьблені польськомовні епіграфічні написи з традиційними для польського етносу іменами та прізвищами (фото 14).

Не викликає сумніву, що це колишні мешканці села, родини яких на підставі королівських привілеїв та грамот, під виглядом колоністів, резервістів, осадників та інших привілейованих соціальних категорій Речі Посполитої, у різні періоди історії заселяли українські землі, ставали повноправними власниками сіл, лісів та угідь [11, арк. 1–36].

Під впливом багатьох чинників і, особливо, після загибелі козацької держави Богдана Хмельницького, під значним тиском асиміляційних процесів з боку польського етнічного елементу чимало українців було полонізовано [7, с. 286].

Багато чужоземних поховань сконцентровано у глибинних районах Карпат. В гірських українських селах виявлено значне число захоронень австрійських переселенців. Зауважено, що в окремих випадках ще й досі характерно відмежовані окраїни сіл носять колишні німецькі назви. Наприклад, Айнсдорф (перше село), Карлсдорф (Карлове село), Ернсдорф, Рефельд, Мільбах і т.д. Саме тут провідну роль повинні відіграти результати досліджень стародавніх та сучасних топонімічних назв, як однієї із групи джерел, що в даному випадку має особливе значення для виконання науково-дослідної роботи над історією краю.

Фото 14. Польське захоронення XIX ст. у Верхньому Синьовидному на Сколівщині

Найбільшими німецькими колоніями у Стрийському повіті, що тоді включав сучасний Сколівський район, станом на 1.1.1939 р. були: Бригидин (суч. с. Ланівка, Стрийський р-н), де проживало 935 німецькомовних осіб, Феліціенталь (с. Нагірне, Сколівський р-н) – 680, Аннаберг (зараз входить у склад с. Нагірне) – 250, Пехерсдорф (хут. Смоляний Стрийського р-ну) – 230, Сколе – майже 400, Грабовець – 350, Гельзендорф (?) – 380, Карлсдорф (?) – 325 і т.д.

Фото 15, 16. Німецькомовні написи на поховальних пам'ятках австрійських колоністів XIX – початку XX ст. у с. Нагірне Сколівського р-ну

У той же час жодного німецького колоніста не значилося в Баличах, Гребенові, Кальному, Коростові, Козьовій, Крушельниці, Плав'ю, Корчині Рустикальному, Манастирцю, Ялинкуватому і багатьох інших населених пунктах [3, с. 85–87].

Серед інших цінною історичною пам'яткою є австрійське кладовище у селі Нагірне (с. Феліціенталь) Сколівського району. Його заснування відноситься до кінця XVIII ст., а останні могили датуються початком XX ст., що загалом відповідає періоду перебування австрійської влади у Галичині, а також її колонізації (1772–1918). Напередодні Другої світової війни в селі проживало 730 мешканців. В етнічному складі німецькомовне населення налічувало 680 чол., українське – 20 чол., єврейське – 30 чол. [3, с. 85].

Колишнє німецьке кладовище знаходиться відмежовано від сучасного сільського цвинтаря. Ні українських, ні польських поховань на ньому не виявлено, але місцеві мешканці опікуються ним. Під час виконання пошукових робіт зафіксовано багато неозначених могил. Значною мірою про це свідчать сліди від дерев'яних хрестів на похованнях та впорядковані земляні насипи могил. Порівняно добре ще з середини XIX ст. збереглися кам'яні надгробні скульптурні творіння, поховальні плити та знаки, які були відлиті з чорного металу. На окремих могильних знаках відлиті у металі німецькомовні поминальні написи, прізвища, імена, роки життя покійників, що можуть слугувати цінним

джерелом для відтворення історії зазначеного населеного пункту (фото 15, 16).

На нашу думку, такі пам'ятки можуть привернути увагу сучасних нащадків тих народів, які колись проживали на землях українського Прикарпаття та гірських Карпат. В плані появи австро-німецьких колоністів на галицьких землях відзначимо, що в останній чверті XVIII ст. внаслідок втрати Польщею Галичини вона стає власністю Австрії [12, с. 98–146]. На галицькі землі стало прибувати значне число німецькомовного населення, яке намагалося знайти для себе економічно вигідне місце, прибуткову соціальну нішу тощо. Родючі українські підгірські чорноземи та Карпати, які вже тоді славилися своїми природними багатствами, цілющими й лікувальними водами, чи не найбільше приваблювали чужинців.

З історичних подій в Галичині відомо, що надзвичайно загострилося протистояння між українцями й поляками у другій половині XIX ст., коли австрійський уряд в руслі незначних демократичних перетворень відкрив галичанам шлях до Галицького Крайового сейму, місцевої адміністративної влади та ін. [13, с. 266–274; 10, с. 143–144].

Відображенням цих складних суспільних етносоціальних стосунків та етнічних протистоянь в Галичині є православне поховання, що знаходиться поблизу церкви в селі Гребенів Сколівського р-ну. Поминальний напис виконано двома мовами – польською та українською, але, як не дивно, першим на православному захороненні (!?) розміщений напис польською мовою (фото 17).

Домінування польської мови свідчить про привілейоване становище поляків у тогочасному суспільстві. Іноді на поховальних табличках написи містять унікальну історичну інформацію. Наприклад, великим

Фото 17. Польсько-український поминальний напис на дитячому похованні XIX ст. у с. Гребенів Сколівського р-ну

Фото 18. Польськомовний напис на похованні початку XX ст. у с. Гребенів Сколівського р-ну

Фото 19. Німецькомовний напис на похованні австрійського воїна у с. Ялинкувате Сколівського р-ну

живало лише 300 осіб (150 євреїв, 100 поляків, 40 українців та 10 німців) [3, с. 87].

Австрійські воїни в часи Першої світової війни мужньо захищали цісарсько-імперські володіння від насування нового завойовника українських земель – армій царської Росії. Найбільші битви відбулися в Карпатах. У 1914–1915 роках на карпатських перевалах Стрийського повіту між воюючими сторонами проходили важкі кровопролитні бої [2, с. 1–32].

Щоб захистити рідний край, українці в рамках австрійських військових підрозділів створили власні формування, так званого, українського січового стрілецтва [16, с. 1–2]. Переможними стали окремі битви українських легіонерів в карпатському регіоні на початку 1915 р. (гори Маківка, Лисоня та ін.) [9, с. 442].

Історичні події (війни, революції, операції з переселення жителів і ін.) мають значний вплив на етнічний склад населення. Панування імперії Габсбургів в Галичині тривало з 1772 аж до 1918 року і знайшло своє характерне відображення у різні періоди історії на появі, зростанні та різкому зменшенні німецькомовного контингенту в українських селах.

Особливо наприкінці та після завершення Першої світової війни, у якій Австро-Угорщина зазнала поразки, простежується потужний вплив німецького, угорського та іншого чужоземного населення з галицьких земель.

Цікавим видається поодиноке захоронення австрійського воїна Гайнріха Келлера, який відповідно до фрагменту напису, збереженого на хресті, став жертвою війни. Але напис “Krigs w...” неповний. Якщо

виявилось наше здивування, що сучасне карпатське село Сможе зазначеного вище району приблизно сто літ тому було містом, а його довголітнім бургомістром та почтмістром значився Мілетій Яросевич (фото 18).

За статистичними даними у дорадянський період існувало Сможе Долішне і Сможе Містечко. Всього у Сможі Долішньому значилося 960 мешканців. З них було 550 українців, 230 німців, 90 євреїв і 90 поляків. У Сможі Містечку про-

збережене німецьке слово (Krieg) означає війна, то, ймовірно, що іншим було “Welt”, тобто “війна світова” (фото 19).

Фото 20, 21. Могила старшини січового стрілецтва Петра Комарницького на Золотій Горі у Верхньому Синьовидному на Сколівщині

Як свідчить напис, вояк загинув 1 лютого 1915 року. Він похований поблизу місцевої церкви в с. Ялинкувате Сколівського р-ну. Ймовірно, що за протестантським звичаєм поховання має іншу просторову орієнтацію, ніж християнські могили, що вирізняє його серед місцевих захоронень (фото 19).

Варто відмітити й те, що з часу загибелі австрійського армійця пройшло майже сто років, але важливо підкреслити, що, незважаючи на це, місцеві мешканці й досі опікуються могилою чужинця і на даний час вона є доволі доглянутою.

Фото 22. Меморіальний комплекс у Верхньому Синьовидному з скульптурним зображенням матері-України

Фото 23. Плита з поминальним написом меморіального комплексу у Верхньому Синьовидному

Фото 24. Кам'яний хрест з невідомим написом біля с. Дем'я Миколаївського р-ну Львівської обл.

Лише в умовах незалежної України наш народ зумів віддати данину пам'яті учасникам трагічної епопеї Українського Січового Стрільцтва [8]. На їх могилах появилися хрести, меморіальні знаки тощо. Зокрема, на кладовищі у Верхньому Синьовидному помітно виділяються символічні поховання безіменних січових стрільців, воїнів ОУН-УПА у вигляді курганних насипів з “березовими” хрестами. Привертає увагу відновлена могила старшини січових стрільців Петра Комарницького (фото 20, 21).

В знак данини нащадків героям визвольних змагань, жертвам більшовицького (1939–1941, 1944–1950) та фашистського терору (1941–1944), героям січового стрільцтва в центральній частині вище зазначеного села відкрито величний меморіальний комплекс (фото 22).

На мармурових плитах обабіч обеліска символічної скульптурної композиції “Матері-України” вшановано імена кількох десятків односельчан [4, с. 478–484] (фото 23).

Багато чужоземних поховань на західноукраїнських землях знищено в добу існування більшовицько-комуністичної системи (1939–

Фото 25, 26. Символічний пам'ятний знак та напис на ньому в с. Тухолька на Сколівщині

1941, 1944–1991). Зокрема, не знаходить оправдання в оцінці місцевих мешканців потреба руйнування могили австрійських вояків – жертв Першої світової війни, яка знаходилася біля будівлі нової церкви в с. Волосянка, що на Сколівщині, чи десятки інших зруйнованих могил чужинців у багатьох населених пунктах Карпат та Прикарпаття.

Фото 27. Пам'ятник загиблим воїнам Червоної армії в с. Топільниця Сколівського р-ну

Свою ідеологічною суттю більшовизм не передбачав гуманного ставлення до ворога і тим більше до облаштування ворожих захоронень жертв воєн, політичних репресій, колишніх в'язнів тощо. Здебільшого поховання таких осіб виконували спеціальні загони червоноармійців. Ндавні розкопки місць масових захоронень цивільного населення та учасників національно-визвольного руху жертв більшовицького терору (у Дрогобичі, Львові та ін.) засвідчують жорстоке ставлення до ув'язнених.

В традиції українського народу хрестами означували не тільки поховання. Часто хрести ставили, як знаки знаменних історичних подій, перемог тощо. У багатьох селах досліджуваного нами регіону Прикарпаття та гірської частини Карпат, знаходяться хрести без написів або на яких іноді висічено чотири цифри “1848” чи вирізьблено напис “В честь даной свободи”. Ці пам'ятні знаки у Галичині появилися внаслідок

Фото 28, 29. Символічні пам'ятні знаки українським героям-повстанцям у селах Нижня Рожанка та Тернавка на Сколівщині

скасування австрійським цісарем кріпосного права, яке відбулося в межах Австро-Угорської імперії у квітні 1848 року [5, с. 191].

Чимало хрестів Прикарпаття виділяється конструктивною масивністю, нетрадиційними співвідношеннями основних деталей, їх формами, а іноді й незрозумілими епіграфічними написами. Зокрема, масивний та рідкісний за архітектурною композицією старовинний кам'яний хрест з вирізьбленим розп'яттям та лаконічним написом, який, на жаль, нам не вдалося прочитати, виявлено біля с. Дем'я, Миколаївського району (фото 24).

Мешканці села доглядають зазначену історичну реліквію, але порізно її трактують. Одні пов'язують її з іменем Богдана Хмельницького, який з своїми військами стояв табором на цьому місці. З цим припущенням можна погодитися, бо дійсно в 1648 р. під час галицького рейду Б. Хмельницький міг проходити цією територією, коли йшов на Замостя. Інша версія пов'язує пам'ятку з середньовічним чернецтвом і

Фото 30, 31. Меморіальний комплекс “Славська Млака” у селищі Славське на Сколівщині та перелік імен героїв, полеглих за волю України

засвідчує існування монастиря. Ще інша гіпотеза твердить, що тут колись було село, яке в XVI ст. спалили татари. Усі версії є вірогідними. З метою встановлення істини пам'ятку необхідно детально дослідити на рівні використання різних джерел. Унікальний та порівняно рідкісний за присвятою металевий хрест виявлено на церковному дворі поблизу дзвіниці в с. Тухолька, що на Сколівщині. Напис на поминальній табличці свідчить, що даний пам'ятний знак встановлено в день святого Миколая (19 грудня) 1895 року з нагоди роковин закладення місцевої читальні, а також того, що сільська громада публічно відмовилася від вживання алкоголю (фото 25, 26).

В багатьох селах та містечках Прикарпаття ще з радянських часів знаходяться пам'ятники воїнам Червоної армії, які загинули в боротьбі за визволення від німецьких військ того чи іншого населеного пункту. Один із таких пам'ятників є в с. Топільниця Старосамбірського р-ну. Як

зазначено на меморіальній дошці, близько 30 воїнів Радянської армії різних національностей загинули в літні місяці 1944 року в боях за визволення села від чужоземних окупантів (фото 27).

Не менші жертви складають учасники національно-визвольних змагань (1920–1950 рр.). Їхня боротьба не тільки тісно перепліталася з трагічними подіями Другої світової війни, але й знайшла своє тривале продовження у повоєнний період. На даний момент майже у кожному населеному пункті Галичини громади намагаються увіковічнити пам'ять про своїх односельчан та невідомих героїв трагічної епопеї ОУН-УПА (фото 28, 29).

Як данина світлої пам'яті знаним та невідомим українським борцям в роки незалежної України на околиці містечка Славсько, що на Сколівщині, на місці захоронень воїнів ОУН-УПА споруджено величний меморіальний комплекс “Славська Млака”, де в камені вирізьблено більше сотні імен убитих героїв та невинних жертв цієї трагічної епопеї українського народу (фото 30, 31).

Таким чином, поховальні пам'ятки і знаки нашого краю містять унікальну історичну інформацію, яка від найдавніших часів відображає складне історичне минуле не тільки українського народу, але й тих чужоземних етносів, які в силу різних причин та обставин опинялися на наших землях. Нові та цінні інформативні відомості й матеріали значно збагачують національну історико-культурну спадщину, яку різними методами і засобами туризму треба донести до вітчизняного та зарубіжного туриста й тим самим показати привабливість нашого краю, сприяти його економічному та культурному зростанню.

ДЖЕРЕЛА:

1. *Бернякович К.В.* Роботи Прикарпатської археологічної експедиції у 1956–1957 рр. // Археологічні роботи музею у 1952–1957 рр. – Львів, 1959. – С. 29.
2. Бойовий шлях УСС: від Карпат до Золотої Липи (1914–1915) / Упорядники Я. Онищук, О. Панькевич. – Львів, 2003. – 32 с.
3. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини. – Wiesbaden, 1983. – 175 с.
4. *Думинець І.* Верхнє Синьовидне: минуле і сучасне. – Львів: Літопис, 2003. – 614 с.
5. Історія України / Відп. ред. Ю. Сливка. – Львів, 2002. – 520 с.
6. Історія української культури / За загальною редакцією І. Крип'якевича. – К., 1994. – 652 с.
7. *Крип'якевич І.* Історія України. – Львів, 1990 – 520 с.
8. Мала фотоенциклопедія Українських Січових Стрільців / Упорядник І. Сварник. – Львів, 2004, 128 с. – 311 фото.

9. *Маківка // Довідник з історії України (А – Я) / За заг.ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К.: Генеза. – С.442.*
10. *Кріль М. Галицький Крайовий сейм // Довідник з історії України (А – Я) / За заг.ред. І. Підкови, Р.Шуста. – К.: Генеза. – С. 143–144.*
11. *Львівська Національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. – Ф. 19 Вагилевич Я. 1829–1862 pp., оп. 1, спр. 17 Kronika Poludniowej Rusi 1300–1839 pp. Матеріали зібрані І. Вагилевичем, 36 арк.*
12. *Макарчук С.А. Етнічна історія України: Навчальний посібник / С.А. Макарчук. – К.: Знання, 2008. – 471 с.*
13. *Мицик Ю. Історія України / Ю.А.Мицик, О.Г.Бажан, В.С. Власов. – К., 2008. – 592 с.*
14. *Полное собрание русскихх летописей, изданое по височайшому повельнію Археографическою комиссією. Ипатіевская летопись. – Санктпетербургъ, 1845. – Т. II. – С. 145.*
15. *Ратич О. Раскопки кургана “Могила Святослава” // Археологические открытия 1971 года. – Москва, 1972. – С. 382.*
16. *Створення легіону Українських Січових Стрільців / Упорядники Я. Онищук, О. Панькевич. – Львів, 2003. – 32 с.*
17. *Чайківський Б. Львівський історичний музей у реаліях нового часу (1990–2000) // Наукові записки Львівського історичного музею. – Львів, 2000. – Вип. 9. – С.23–38.*
18. *Целуйко О. Данило Романович Галицький // Довідник з історії України (А – Я) / За заг.ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К.: Генеза. – 1136 с.*
19. *Шуст Р. Святополк Володимирович // Довідник з історії України (А– Я) / За заг.ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К.: Генеза. – 1136 с.*
20. *Sulimirsky T. Cordet Ware and Globuler Amphoree North-East of the Carpathiene. – London, 1968. – S. 130.*

Роман БЕРЕСТ

ИСТОРИЧЕСКОЕ ПРОШЛОЕ ПРИКАРПАТЬЯ ТА ГОРНЫХ РАЙОНОВ КАРПАТ В ПОГРЕБЕННЫХ ПАМЯТКАХ И ЗНАКАХ

Сквозь призму анализа разновременных погребенных памятников и знаков освящается многогранная история украинского Прикарпатья и горных районов Карпат. Отмечено важное место разноэтнических захоронений на землях Восточной Галичины, как ценного наследствия отечественной и мировой культуры, которое может привлечь украинского

и иностранного туриста, сопутствовать дальнейшему развитию туристической инфраструктуры.

Ключевые слова: погребения, кресты, могилы, памятные знаки, культура, туризм.

Roman BEREST

HISTORICAL PAST OF PRYKARPATTIA REGION IN BURIAL MONUMENTS AND MEMORIALS

Through the prism of convergence of different funerary monuments and memorials analysis multifaceted history of the Ukrainian Prykarpattia region and Carpathian Mountains districts is illuminated. The important place of various ethnical burials in the lands of Eastern Halychyna as valuable acquisitions of national and world culture, which may attract Ukrainian and foreign tourists, promote the further development of tourism infrastructure, is noted.

Key words: burial, crosses, tombs, memorials, culture, tourism.